

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАРАНДАРЫНЫН ЧЕТ ӨЛКӨДӨ ОКУУГА БОЛГОН КЫЗЫГУУСУ

Aizat IBRAEVA

Kyrgyz Turkish Manas University, Faculty of Letters
aizen77751@gmail.com

Dr. Rita ISMAILOVA

Kyrgyz Turkish Manas University, Faculty of Engineering
rita.ismailova@manas.edu.kg

Аннотация

Бул эмгек Кыргыз Республикасынын жарандарынын чет өлкөдө окууга кызыгуусунун себептерин, өлкө тандоонун приоритеттерин аныктоого жана анализдөөгө багытталган. Изилдөө интернет аркылуу сурамжылоо жана индивидуалдык интервью жүргүзүү жолу менен алынган маалыматка негизделген. Анализ жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын жаш жарандарынын 94,4% чет мамлекеттерде билим алууга кызыккандыгын көрсөттү.

Ачык сөздөр: студенттик миграция, билим берүү, билим берүү системасы, чет өлкөдө билим алуу, Кыргыз Республикасы.

KYRGYZ YOUNG PEOPLE'S INTEREST IN STUDYING ABROAD

Abstract

The main goal of this study is to analyse reasons why students in Kyrgyz Republic choose to study abroad, what countries they choose and what are priorities in their choice. For qualitative research, questionnaires were designed and distributed online via social networking sites and e-mail. Also, interviews were conducted for qualitative research. Results of analysis showed that 94,4% of youngs in Kyrgyz Republic would like to continue their education abroad.

Keywords: students' migration, education, educational system, studying abroad, Kyrgyz Republic

Кириш сөз

Кыргыз Республикасы Орто Азиянын түндүк-чыгышында жайгашкан суверендүү мамлекет. Кыргызстандын калкын 5,7 миллиондон ашуун адам түзөт. Жалпы калктын 32,8% 14 жашка чейинки балдар, эмгекке жарамдуулар – 56,1%, ал эми ишке жарамдуулардан улуулар – 8,7% түзөт (КР УСК, 2014а). Кыргыз Республикасы демократияга жана базар экономикасына негизделген эгемен мамлекетти жана ачык коомду куруу үчүн көп сандаган социалдык-экономикалык моделдештирүү багытында дүйнөлүк интеграция процесстерине аралашууда. Бул процесстер коомдун маанилүү бөлүгү болгон билим жаатына да таасир тийгизүүдө.

Ааламдашуу жараянында жашоо тажрыйбасы, илим, билим, ачылыштар, салттар жана көз караштар бүткүл дүйнө жүзү боюнча эркин тарап, көптөгөн аймактарга маанилүү өзгөчөлүктөрдү тартуулап, глобалдуу илимий-техникалык прогресстин жайылуусуна өбөлгө болуп келе жатат. Биздин мамлекетибиз дагы суверендүү мамлекет статусуна ээ болгондон бери акырындап өзүнүн жарандарына билим берүү системасын калыптандырып, аны ишке ашыруу үчүн мектеп, жогорку окуу жайларын өнүктүрүү аракети менен бул жараяндын ичинде чогуу өнүгүп, модификацияланып, жалпы дүйнөлүк өнүгүүгө салымын кошуп келет [Осмонов, 2013]. Улуттук Статистикалык комитетинин көрсөткүчтөрүнө көңүл бурсак, Кыргызстанда 2013-2014 окуу жылынын башына карата 55 жогорку кесиптик билим берүүчү уюмдарынын саны катталган (КР УСК, 2014б). Бирок бул сандык көрсөткүч сапаттуулукту чагылдырып жатабы? Эсептөө палатасынын 2012 – жылынын отчету боюнча, сапаттуу билим берүү кызматтарынын үлгүсү катары саналган Улуу Британияда калкынын 1 миллионуна орто эсеп менен 2 гана ЖОЖ, Орусияда - 6, Казакстанда – 10 ЖОЖ туура келсе, Кыргызстанда болсо 10 жогорку окуу жай, алар менен бирге филиал жана түзүмдүк бөлүмдөрдү эсепке алынганда - 1 миллион калкка 27,6 жогорку окуу жайы туура келет экен. Эсептөө палатасы бул маселе боюнча «Жогорку окуу жайларынын калктын 1 миллионуна ара катышынын мындай сандык көрсөткүчү жарандарды билим менен камсыз кылууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк түзөт, бирок ошол эле учурда, ал программалардын сапаттуулук деңгээлине эч кандай кепилдик бере албайт» дейт (СП КР, 2012). Университеттердин дүйнөлүк тизмегинде болсо Кыргыз мамлекеттинин жогорку окуу жайлары көрүнүктүү орунга ээ боло албай, жадагалса тизмектин катарына да кирбей калат (THEAUR, 2013; ARWU, 2013). Албетте, биздин да окуу жайларыбыздан мыкты адис, окумуштуулар чыгып жатат; бул жерде белгилөөгө шарт болгон нерсе - ошол ийгиликтерге жалпы бүтүрүүчүлөрдүн бир канча пайызы гана жетише алгандыгы негизги маселе болуп кала берет. Бул көрүнүш жалпы обзордун жыйынтыгы болсо да, өлкөбүздүн өнүгүүсү жана дүйнөлүк аренадагы беделинин жогорулоосу үчүн сөзсүз түрдө абалды талдоону жана өзгөрүүлөрдү киргизүү маанилүү. Жогорку деңгээлдеги интеллектке ээ болгон таланттуу жаштар эмне үчүн өз мекенинен алыс чет өлкөлөрдө билим алууга умтулушат? Бул суроолорго жооп табуу үчүн чакан изилдөө натыйжаларына көңүл буралы.

2. Адабият Карап Чыгуу

Жалпы миграциялык жараяндын бир бөлүгү болгон студенттердин өлкө ичиндеги жана чет өлкөлөргө болгон миграция жана анын себептери жөнүндө илимий изилдөөлөр аз жүргүзүлгөн (King жана Ruiz-Gelices, 2003). UNESCO уюмунун жыл сайын жарыяланып турган стистикалык жыйынтыктарына ылайык, өткөн кылымдын 90-жылдарында дүйнө жүзүндө 1.5 млн. ашуун студент чет өлкөдө билим алгандыгы далилденген (UNESCO, 1999). (Held, 2000) көрсөткөндөй, студенттик миграция ааламдык сапат эмес, макро-региондук болгонун изилденип чыккан. Мисалы, (Phillips and Stahl, 2001) макаласын карасак, АКШдагы студенттердин үчтөн экинчи бөлүгү Азиядан келгендер болсо, Германия менен Улуу Британиядагы чет өлкөлүк студенттердин жарымы Европанын башка өлкөлөрүнөн келген. Студенттердин көбү Түндүк Америка жана Европаны тандаганын (Findlay 2002) изилдөөсүндө дагы аныкталган. Студенттердин тандоосуна таасир берген дагы бир критерий катары өлкөнүн тили (Tremblay, 2002), (van Parijs, 2000) изилдөөлөрүндө көрсөткөн.

Бир нече европалык окумуштууларынын макаларында студенттердин чет өлкөгө кетүү себептерин жана натыйжаларын изилдөө жыйынтыктары жарыяланган. Ошентип, (Baláž, жана Williams, 2004) изилдөөсүндө Словакия жаштарынын Улуу Британияда билим алууга болгон кызыгуусун, ал жерде алган тажрыйбасы жаштардын келечегине канчалык салым кошконун баалап чыгышкан. Бул макалада Erasmus жана Socrates программасы менен бир жыл чет өлкөдө окуган студенттердин көз караштарынын алмашуу деңгээлин, окууну бүтүргөн соң чет өлкөдө иштеп калуу ыктымалдуулугун жана карьерасын куруп кетүүсүнө болгон таасирин изилдеп чыгышкан.

(Abbott жана Silles 2015) 2005-2011 жылдары арасында 38 өлкөдөгү 18 мамлекеттин арасында өткөргөн изилдөөсүндө студенттердин чет өлкөдө билим алууга умтулуу өбөлгө болгон себептерди караган. Изилдөөнүн жыйынтыгында 18 өлкөнүн студенттери экономикалык себептен, б.а ал өлкөнүн экономикалык абалы жана жашоо шарты, ошондой эле, аны келечектеги социалдык ийгилик каналы катары көрүшкөндүгү кызыктырганы ортого чыккан. Андан тышкары студенттер окуу жай тандоосунда өлкөнүн тилине маани беришкен жана таң калтыруучусу – өлкөнүн саат алкагына кызыккандыгы болгон.

Студенттердин кетүү себептерин караган болсок, (Valentin, 2015) изилдөөсүндө Непалдык студенттер Данияга өзүнүн материалдык жана социалдык деңгелин көтөрүү

үчүн кеткендиги көрсөткөн. (Labrianidis жана Sykas, 2015) Грециядан орто мектепти ийгиликтүү аяктаган жаштардын чет өлкөгө кетүүсү менен орто келген жагдай Грециянын экономикасына терс таасир бере тургандыгын айткан. Ал эми эски Совет өлкөлөрүн карасак, (Rereckiene et al., 2015) жалпы Литванын миграциясы боюнча жүргүзүлгөн изилдөөгө ылайык, студенттердин миграциясынын себептери катары аларды бара турган өлкөнүн коопсуздугу, маданияты, инфраструктурасы жана экономикалык абалы болгондугу аныкталган.

Кыргыз Республикасында студенттик миграция боюнча маалыматтарды карап чыксак, Улуттук Статистикалык Коммитеттин отчеттору боюнча өлкөбүздө 2012 жылы 1167 чет өлкөдөн келген студенттер окуп жатканы далил (КР УСК, 2012). Чет өлкөдө окуган жаштарыбыз жөнүндө маалымат статистикалык отчеттордо көргөзүлгөн эмес.

3. Материал жана Методдор

Изилдөө суроолору

Билим берүү коомчулуктун тагдырын белгилөөчү мааниге ээ, анкени коомду башкаруу, социалдык системанын өзүн түзүү анын ичиндеги элементтеринин руханий жана интеллектуалдык сапаттарына жараша жөнгө салынат. Бул себептен жаштарга туура билим берүү абдан маанилүү. Бирок жаш жарандардын Кыргызстан билим берүү системасына канааттанбагандыгы, жогорку деңгээлдеги интеллектке ээ болгон таланттуу жаштардын өз мекенинен алыс чет өлкөлөрдө билим алууга умтулуусун жаратат. Жарандар эмнеге чет өлкөдө билим алууга кызыкканын, себептери жана өлкөбүз үчүн натыйжасы кандай болот? Бул суроолорго жооп табуу үчүн чакан изилдөө натыйжаларына көңүл буруу максатында бул иште эки гипотеза каралып чыкты.

Бул эмгекте каралган негизги гипотезалар:

1. Кыздар жана балдардын чет өлкөлөрдүн окуу жайларын тандоосу боюнча көз караштары айырмаланып турат, б.а жынысына жараша өлкө тандоо
2. Кыргыз тилин жакшы билгендер Кыргызстандын окутуу системасына канааттанышат

Респонденттер

Бул сурамжылоодо Кыргыз Түрк Манас Университетинин бакалавр студенттери катышты. Сурамжылар студенттерге google forms түрүндө электрондук куржун аркылуу

таратылган. Жалпы 58 студенттин жооптору топтолуп, анализге ылайыктуу деп табылды. Биздин үлгү топто 31,0% эркек, 69,0% кыздар катышты. Университетибиздин 39% студенттери эркек (1820) жана 61% кыздар болгондуктан (2865), биздин үлгү топтогу жыныстык ара катыш толугу менен сакталып, үлгү тобууз Университетти толук көрсөтө алат деп эсептейбиз.

Материалдар

Сурамада жалпы 13 суроо берилип, логикалык иреттүүлүккө жараша арасынан 4 суроо жооп берүүгө шарт болбогон түрдө түзүлгөн. Биринчи бөлүктө Респондент тууралуу жалпы маалымат (респонденттин жашы, жынысы жана билими) суралат. Экинчи бөлүк Кыргызстандын билим беруу системасы боюнча респонденттин ой-пикири жөнүндө 3 суроодон түзүлгөн. Сурамжылоонун үчүнчү бөлүгү респонденттердин Чет өлкөдө билим алууга кызыгуусу суроолору жөнүндө маалымат 7 суроо менен суралган. Суроолорго жооптордун варианттары берилген. Катышуучулардын ой пикири варианттар арасында болбогон учурдар үчүн «башка» варианты кошулган.

3.4. Процедуралар

Бул изилдөө үчүн сурама түзүлгөн. Сурамалар студенттерге google forms түрүндө электрондук куржун аркылуу таратылган. Жооптордун кайтуу деңгели 98% болду. Сурамжылоо сандык анализдер үчүн колдонулду; сапаттык анализ үчүн интервью түрүндө жооптор топтолду. Бул жооптор өз ара категорияларга бөлүнүп, сапаттык анализде колдонулду.

4. Демографиялык маалымат анализи

4.1. Демографиялык маалыматтын жалпы анализи

Бул бөлүмдө респонденттин жашы, жынысы, билими тууралуу жалпы маалыматтар камтылат. Булар менен изилденип жаткан маселе боюнча *жыныс*, *жаш*, *билим* критерийлери боюнча респонденттердин категориясы түзүлүп, алардын кандай ойдо болгондугун, пикирлеринин айырмачылыктарын жана окшоштуктарын көргөнгө жана изилдөө предметибиз менен бул критерийлердин байланышын аныктоого болот.

Салыштырмалуу анализибиздин жана тандоолордун жыйынтыгын аныктоо процессинин ыңгайлуу болуусу үчүн анкетада берилген демографиялык суроолор жана

аларга тиешелүү жооптордун тизмеги жайгаштырылды. Ошондо биздин таблицанын маанилери төмөндөгүдөй чыкты:

Таблица 1. Сурамжылоого катышкан респонденттердин жалпы профили

<i>Категория</i>	<i>Суб-категория</i>	<i>Проценти %</i>	<i>Сан менен берилиши</i>
Жынысы	Эркек	31,0	18
	Аял	69,0	40
Жашы	15-17 жаш арасы	12,1	7
	18-23 жаш арасы	48,3	28
	24-27 жаш арасы	15,5	9
	28-35 жаш арасы	15,5	9
	36 жана жогору	8,6	5
Билими	Орто толук эмес	12,1	7
	Орто	20,7	12
	Орто кесиптик	15,5	9
	Жогорку же толук эмес жогорку	51,7	30

Жаш курагы боюнча көбүнчө 18-23 арасындагылар жана 36жаштан жогору болгондор эң аз катышкандыгын көрсөттү. Жалпы респонденттердин тутумунан 40 аял 18 эркек болгондугун көрө алабыз. Проценттик көрсөткүчтөргө кайрылсак, 69% аял, 31% эркек катышкан. Катышкандардан эң көп жогорку билимдуулөр 51.7%, ал эми орто толук эмес билими бар болгондор 12.1% түзөт.

Респонденттердин билим деңгээлин карасак, кыздардын билим деңгээли боюнча орточо көрсөткүчү эркектердикине карата жогору болгондугу алардын билим деңгээлинин көбүнчө жогору экендигин айтсак болот (кыздардын орточо баасы 3,15, эркектердин – 2,89), бүтүн үлгү тобу боюнча 3,02 болду. Айта кетчү нерсе, ишеним интервалы 95% менен эске алынганда аялдардыкы $2,81 < Mx < 3,49$, эркектердики болсо $2,28 < Mx < 3,50$ интервал аралыгында ишенимдүү маалымат бере алгандыгын көрдүк.

4.2. Респонденттердин тил билими анализи

Изилдөөнүн максаты- кайсы факторлор биздин мекендештерибиздин, өлкөнүн келечеги болгон билимдүү жаштардын чет өлкөлөрдө билим алууну тандоосуна, акыл ишмердигин башка өлкөгө берүүсүнө себеп болгондугу маселесинин учурдагы абалын жана себептерин аныктоо. Максатыбызга жетүү үчүн анкетабыздагы суроолорго берилген жооптордун арасынан «Канча чет тилин билесиз?» жана «Кыргыз тилин канчалык деңгээлде билесиз?» суроолору боюнча мамлекеттик жана чет тилдерин колдонобилүү фактору аркылуу окуу жай тандоо жана билимди колдонуу багытынын жоромолдорун айта алабыз. Бул пикирдин туура же туура эместиги эмпирикалык

анализ аркылуу кийинки таблица жана тиешелүү формулалар аркылуу текшерилет жана жоромолдор берилет.

Таблица 2. Респонденттердин тил билими

	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
1 тил билгендер	20	34,5
2 тил билгендер	12	20,7
3 тил билгендер	17	29,3
4 тил билгендер	7	12,1
5 тилден көп билгендер	2	3,4

Респонденттин көбү 1 же 3 тил билишет, ал эми 2гана киши «5тиден көп билем» деген жооп беришти.

Таблица 3. Респонденттердин Кыргыз тил билими

	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
абдан жакшы билем	24	41,4
жакшы билем	16	27,6
тушунум, бирок суйлошо албайм	6	10,3
начар билем	7	12,1
кыргызча билбейм	5	8,6

Респонденттердин 41.4% кыргыз тилин абдан жакшы билгендиги жана 8.6% гана кыргыз тилин таптакыр билбегендиги аныкталды.

5. Кыргызстан Студенттеринин Чет Өлкөдө Окууга Кызыгуусун Сандык Анализдер

5.1. Кыргыз билим беруу системасына канааттануу денгээлинин анализи

«Сизди Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы канааттандырабы?» суроосуна респонденттердин 50% «кээ бир жерлери жакпайт» жообун тандаган, 29,3% «таптакыр канааттандырбайт», 12,1% болсо «толук канааттандырат», «жооп бере албайм» дегендер 8,6% түзгөн (Таблица 4).

Таблица 4. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы канааттандыруу деңгели

<i>Билим беруу системасы канааттандыруу деңгели</i>	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
Толук канааттандырат	7	12,1
Кээ бир жерлери жакпайт	29	50,0
Таптакыр канааттандырбайт	17	29,3
Жооп бере албайм	5	8,6

Көрүнгөндөй эле, пикирлердин көпчүлүгү билим системасына болгон нааразычылык жана анын терс жагдайлары бар болгондугун билдирди. Мындан улам, бул жагдайдын негизги себептерин ортого алып чыгууга аракет кылдык.

«Канааттандырат» деп жооп бергендердин мындай пикиринин себептеринин аныктоонун жыйынтыктары төмөндөгүдөй:

Таблица 5. Кыргызстанда Билим Берүү системанын жакшы тараптары боюнча пикир

<i>Билим Берүү системанын жакшы тараптары боюнча пикир</i>	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
Сапаттуу билим	3	5,2
Жаңы технологиялар	4	6,9
Ыңгайлуу шарттар	6	10,3
Арзан	15	25,9
Келечекте жумушка орношууга мүмкүнчүлүк көп	7	12,1

Бул суроого жооп берүү сөзсүз түрдө болбогондуктан, 23 респондент жооп бербегендиги аныкталды, мунун себеби көпчүлүгү канааттанбагандыгын билдирип системанын позитивдүү жактарын атоодон баш тартты. Жооп берген 35 адамдын арасынан 25.9% «арзан» вариантын тандаган; 12.1% «ыңгайлуу шарттар»; 10.3% болсо «жумушка орношууга мүмкүнчүлүк көп»; 6.9% «жаңы технологиялар» жана 5.2% «сапаттуу билим» деп жооп беришкен. Демек, Кыргызстанда билим алуунун жакшы жактары катары арзан төлөм болгондугун эсептелгендигин айтсак болот.

Таблица 6. Кыргызстанда Билим Берүү системасынын терс тараптары боюнча пикир

	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
Сапатсыз билим	8	13,8
Жумушка орношууга мүмкүнчүлүк аз	4	6,9
Төлөмү кымбат	2	3,4
Коррупция	23	39,7
Кыргыз окуу жайларынын дүйнөдө статусу томон	10	17,2
Техникалык - лабораториялык камсыздоо жок	6	10,3

53 жооптун арасынан билим берүү системасынын начар болгондугунун себеби катары 43,4% менен коррупция маселеси болуп аныкталды; андан кийин гана кыргыз окуу жайларынын дүйнөлүк аренадагы статусунун төмөндүгү (18,9%) жана сапатсыз билим (15,1%) корсөткүчтөрү негизги себептердин катарына кирди.

5.2. Студенттердин Өлкө Тандоо Себептеринин Анализи

Алгачкы суроолордон биринчиси «Чет өлкөдө билим алгансызбы» суроосу суралды. Бул суроого 26 киши «ооба» вариантын тандаса, 32 болсо чет өлкөдө билим албагандыгын айтышкан.

Таблица 7. «Чет өлкөдө билим алгансызбы» суроосуна жооптор

<i>Чет өлкөдө билим алгансызбы</i>	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
ооба	26	44,8
жок	32	55,2

Жооп бергендердин 12,1% Түркияда, 13,8% Кытай же АКШда, 10,2% Германия, Россия же башка өлкөдө, 3,4% Англия же Кореяда, 5,2% Францияда билим алгандыгын билдирген (Таблица 8). Таблица 8. Респонденттердин билим алган өлкөлөр

<i>Билим алган өлкөлөр</i>	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
Туркия	7	12,1
Кытай	4	6,9
Англия	1	1,7
АКШ	4	6,9
Германия	2	3,4
Корея	1	1,7
Россия	2	3,4
Франция	3	5,2
башка	2	3,4
Баардыгы	26	44,8

«Кайсы өлкөдө билим алууну каалайсыз?» суроосуна респонденттин 36,2% Европада (25,9% Германияда жана 10,3% Англия), 24,1% Батыш өлкөлөрүндө (13,8% Кореяда жана 10,3% Кытайда), 12,1% Түркияда, 6,9% АКШ жана эң аз 3,4% проценттик көрсөткүчкө ээ болгон- Кыргызстанда окууну каалагандыгын билдирди.

Таблица 9. Респонденттин «Кайсы өлкөдө билим алууну каалайсыз?» суроосуна жообу

<i>Кайсы өлкөдө билим алууну каалайсыз?</i>	<i>Сан менен берилиши</i>	<i>Проценти %</i>
Туркия	7	12,1
Кытай	6	10,3
Англия	6	10,3
АКШ	4	6,9
Германия	15	25,9
Корея	8	13,8
Россия	3	5,2
Франция	4	6,9
башка	3	5,2
Кыргызстан	2	3,4
Баардыгы	58	100,0

Бул өлкөлөрдү тандоосунун себептерин аныктоо төмөндөгүдөй жыйынтык көрсөттү: «Эмне үчүн ушул өлкөнү тандадыңыз?» суроосуна 25,9% башка өлкөнү таануу үчүн, 31% сапаттуу билим алуу жана ал өлкөнүн тили, маданиятына кызыгып жакындан таанып билүү максатында тандагандыгы, 13,8% болсо келечекте жакшы жумушка орношууга мүмкүнчүлүктөрдүн көп болгондугу үчүн ошол мамлекетке барып билим алууну каалагандыгы билинди.

Таблица 10. Өлкө тандоо себеби

Өлкө тандоо себеби	Сан менен берилиши	Проценти %
Сапаттуу билим	9	15,5
Ошол олконун тили жана маданиятына кызыгуу	9	15,5
Ынгайлуу шарттар	5	8,6
Башка олкону таануу	15	25,9
Ошол олконун жараны менен турмуш куруу	3	5,2
Олконун престиждуулугу учун	3	5,2
Келечекте жакшы жумушка орношуу	8	13,8
Магистратура, докторантура жактоо учун	4	6,9
Башка	2	3,4

5.3 Үлгү Тобунда Болгон Жалпы корреляциялар Анализи

Корреляция маанилерин анализдөө жыйынтыгына кайрылсак, өзгөрмөлөрдүн арасында эң чоң байланыш кыргыз тилин билүү деңгээли- кыргыз билим берүү системасына канааттануу себептери (0,573 күчтүү позитивдүү корреляция), жыныс- билим (0,481 орто позитивдүү) арасындагы байланыш, жыныс- кайсы өлкөдө билим алууну каалоосу (0,-418 негативдүү орто), жаш- кыргыз тилин билүү деңгээли (0,397), билими- кайсы өлкөдө билим алууну каалосу (0,391 позитивдүү орто) байланыш күчтөрү аныкталды. Жыйынтыкта, жашы канчалык жогору болгон сайын билими жана кыргыз тилин билүү деңгээли да өсөөрүн мисал катары айта алабыз.

5.4 Сурамжылоо маалыматынын ишенимдүүлүгүн текшерүү

Негизги гипотезаларыбыз:

1. Кыздар жана балдардын чет өлкөлөрдүн окуу жайларын тандоосу боюнча көз караштары айырмаланып турат, б.а жынысына жараша өлкө тандоо
2. Кыргыз тилин жакшы билгендер Кыргызстандын окутуу системасына канааттанышат;

5.4.1. Студенттер жынысына жараша өлкө тандайбы?

Биринчи гипотезабыз студенттер өлкө тандоосунда жынысы маанилүүбү гипотезасы. Бул гипотезаны текшерүү үчүн Т-тестин колдондук.

Таблица 11. Т-тест анализи жыйынтыгы

	<i>Дисперсиялардын теңиги боюнча Левин тестин</i>		<i>Орточо маанилердин теңиги боюнча т-тестин</i>		
	<i>F</i>	<i>Маанилүүлүк</i>	<i>t</i>	<i>Эркиндик деңгели</i>	<i>Маанилүүлүк (2-куруктуу.)</i>
<i>Дисперсиялар тең болсо</i>	1,573	,215	1,845	56	,070

Дисперсиялар тең болбосо		1,718	28,019	,097
--------------------------	--	-------	--------	------

Анализдин жыйынтыгы боюнча статистикалык маанилүүлүк $p > 0,05$ боюнча жыныс өзгөчөлүгүнүн өлкө тандоодо же башка өлкөлөдү артык көрүүдө таасиринин бар, бирок ошол эле учурда ал таасирдин анчалык күчтүү болбогондугун көрдүк.

5.4.2. Кыргыз тилин жакшы билгендер Кыргызстандын окутуу системасына канааттанышат

Экинчи гипотезаны тактоо үчүн көз карандысыз бир тараптуу өрнөк анализи One way ANOVA колдондук. Бул анализде эки топтондон көп болгон учурдагы салыштырма талдоосу жүргүзүлөт. Экинчи гипотезабызды тактоо үчүн төмөндөгүдөй маалыматтар келип чыкты:

Таблица 12. Респонденттердин кыргыз тилин билүү деңгели

	Саны	Орточо мааниси
абдан жакшы	10	3,2000
жакшы	10	3,4000
тушуном ,бирок суйлошо албайм	6	3,1667
начар	5	4,4000
кыргызча билбейм	4	4,2500
Жалпы	35	3,5429

Таблицада Кыргызстан билим берүү системасынына канааттануусун билдирген суроого канча киши кыргыз тили билүү деңгээли боюнча жооп бергенди көрсөтүлдү.

Жалпы 58 кишинин арасынан 10 респондент кыргыз тилин «абдан жакшы билем» деген, 10 «жакшы» жообун тандаган, 6 «түшүнөм, бирок баарлаша албайм» десе, 5 «кыргызча билбейм» жана 4 «начар билем» деген маалыматты беришкен.

Канчалык статистикалык маанилүүлүк чоңдугу тиешелүү бөлүктө аз сан көрсөтсө ошончолук деңгээлде тиешелүү сапчадагы вариант экөөнүн арасында айырма көп болоорун эске алуу менен маанилүүлүк чоңдугуна карай кыргызча билбегендердин жана начар билгендердин айырмачылыгы жок болгондугу (маанилүүлүк (sig.)=1,000); начар билгендер жана абдан жакшы билгендердин таасирлүүлүгү айырмалангандыгы жыйынтык катары чыкты (маанилүүлүк (sig.)=0,350).

Гипотезанын ANOVA тестинин жыйынтыгы боюнча статистикалык маанилүүлүк $p = 0,241$ болду. Маанилүүлүк көрсөткүчү белгилүү проценттен ($p > 0,05$) көбүрөөк

болуп, толук көз карандуулукту көрсөтөт деп айта албасак да, ошол эле убакта байланыштын болгону да анык.

Демек, гипотезага жараша, кыргыз тилин билүү биздин билим берүү системасына, дегеле жалпы кыргыз окуу жайларынын абалына жакшы көз карашта болооруна өбөлгө боло тургандыгы аныкталды.

5.5. Кыргыз Билим Берүү Системасына Болгон Көз Карашынын Келечектеги Өзгөрүү Потенциалы

Келечектеги өзгөрүү потенциалын аныктоо үчүн Регрессиялык анализ жасалды. Көз карандысыз өзгөрмө x боюнча колдо бар маалыматтын көз карандуу өзгөрмө y тин келечекте өзгөрүүсүнүн божомолдоо жүргүзүлөт. Регрессия теңдемеси төмөндөгүдөй:

$$y = Bx + U,$$

бул жерде U - катачылыктардын матрицасы

Биз өзүбүздүн анализибизде x көз карандысыз өзгөрмө катары Кыргызстан билим берүү системасына болгон көз карашты алдык, бул фактор аркылуу системанын сапаттарынын келечекте өзгөрөбү же болбосо учурдагы абалдагыдай кала береби деп билим берүү системасын келечегин божомолдоого аракет кылабыз. Көз карандысыз өзгөрмөлөр y катары жынысы, билими, системанын кемчиликтери жана жакшы жерлери боюнча пикир, кыргыз тилин канчалык деңгээлде билет, кайсы чет өлкөдө окуган жана кайсы өлкөдө окууну каалайт деген категориялар алынды. Ар бир y өзгөрмөнүн x өзгөрмөгө канча процентке таасири болгондугуна караганда, эң көп проценттик көрсөткүч (40%) «билими», «системанын жакшы жерлери боюнча пикир», «кыргыз тилин канчалык деңгээлде билет» өзгөрмөлөрү көрсөттү; эң аз процент (20%) болсо «кайсы чет өлкөдө билим алгансыз» өзгөрмөсүндө байкалды.

Маанилүүлүгү (Sig.) = 0,066 болгон «кайсы өлкө окуу жайын каалайсыз» өзгөрмөсү башкаларга караганда көбүрөөк байланышы бар экендигин көрсөттү.

Анализге киргизилген өзгөрмөнүн арасынан жалгыз «системанын жакшы жерлери боюнча пикир» коэффициентти 0,332 барабар, теңдөөнүн константасынын мааниси болсо 1,381 барабар. Бул көрсөткүчтөрдү регрессиондук теңдемебизге коёлу:

$$y = 0,332x + 1,381$$

Теңдеме боюнча «системанын жакшы жерлери боюнча пикир» өзгөрүүсүнүн Кыргызстан билим берүү системасына кандайча таасир бере алга тургандыгын эми эсептөөгө болот, башкача айтканда, бул суроого берилген жооптордун анализин жүргүзүп, туура эмес жерлерди оңдоп, позитивдүү өзгөрүүлөрдү киргизсек боло тургандыгын айта алабыз.

6. Кыргызстан Студенттеринин Чет Өлкөдө Окууга Кызыгуусу боюнча Сапаттык Анализдер

Сапаттык анализ үчүн 6 суроо колдонулган. Бул суроолор:

1. «Сапаттуу билим» түшүнүгү сиз үчүн эң алгач эмнени билдирет?
2. Сиздин оюңуз боюнча, Кыргызстандын окуу жайларында сапаттуу билим алууга мүмкүнбү?
3. Чет өлкөдө билим алдыңыз беле?
4. Эгер мүмкүнчүлүгүңүз болсо, кайсы өлкөдө билим алууну каалайт элеңиз?
5. Эмне үчүн? Кандай өзгөчөлүктөрүнө маани бересиз?
6. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын найтыйжалуу кылуу үчүн кандай аракеттерди көрүү зарыл?

түрүндө респонденттерге суралган.

Биринчи суроого респонденттердин 70% алган билимдин жашоодо колдонууга мүмкүн болгондугу деп белгиледи. Калган 30% окуу жайынын материалдык жана техникалык жабдыктарынын бар болгонуна, мугалимдердин билиминин жогору болгонуна маани беришкен.

Респонденттердин 50% чет мамлекеттерде окугандыгын билдирди. Кыргызстандын окуу жайларында сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө респонденттердин ой-пикири төмөнгүдөй болуп чыкты: 40% Кыргыз окуу жайлары сапаттуу билим бере ала турганына ишенгенини белгиледи, ошол эле учурда 30% мугалимдердин жөндөмү жетишсиз болгонун, 30% болсо материал жана техникалык жабдыктар жетишсиз десе, 10% коррупция жана 10% окуу системанын ачык болбогондугун айтып кетти. Чет мамлекетте окугандыгы менен Кыргызстан окуу системасы жөнүндөгү ой-пикири арасындагы корреляцияны карасак, чет өлкөдө билим албагандардын 80% билим берүү системасы канааттандыргандыгын айтышкан, ал эми чет мамлекетте билим алгандар көбүрөөк сын көзү менен кароого ийкемдүү экендиги

белгилүү болду. Ошол эле учурда респонденттердин 40% студенттердин өз аракетин болсо билим алуу жери манилүү болбогондугун белгиледи.

Кыргызстан студенттердин арасында өлкөлөрдүн популярдуулугун карасак, 40% биринчи болуп Европа өлкөлөрүн (Германия, Улуу Британия), 30% батыш өлкөлөрдү (Япония, Кытай), 20% АКШ тандаарын айтты, жана 10% - Түркияны тандаарын айтты. Эске сала кетсек, сандык анализде тандалган мамлекеттердин үлөшүүсү төмөнкүдөй болгон: 36,2% Европада (25,9% Германияда жана 10,3% Англия), 24,1% Батыш өлкөлөрүндө (13,8% Кореяда жана 10,3% Кытайда), 12,1% Түркияда, 6,9% АКШ жана эң аз 3,4% проценттик көрсөткүчкө ээ болгон- Кыргызстанда окууну каалагандыгын билдирген. Өлкө өзгөчүлүктөрү арасында чет тилин эркин өздөштүрүү жана жаңы маданиятты таануу факторлоруна респонденттердин 60% маани бергенин, окутуу усулдарына – 60%, адилеттүүлүккө – 20% жана 10% өлкөнүн престиждүүлүгүнө маани бергени аныкталды..

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын найтыйжалуу кылуу үчүн кандай аракеттерди көрүү зарыл? Бул суроого респонденттердин 60% билим берүү системасындагы коррупцияны жок кылуу керек деп жооп беришти. Башка категорияларга карасак, 30% мугалимдердин деңгелин көтөрүүгө зарылдык болгонун, дагы 30% болсо билим берүү системасын толугу менен реформалоодо пайда болгондугуна ишенгенин айтты. Ошондой эле 20% дүйнөлүк билим берүү системаларына интеграция жана материалдык жана техникалык жабдыктардын жетишсиз болгонун белгилеп кетти.

7. Корутунду

7.1. Сурамжылоо анализинин жыйынтыгы

Изилдөө жүргүзүүдө маселенин себептерин аныктоого жана көйгөйлөрдү чечүүгө жарамдуу метод жана сунуш, идеяларды иштеп чыгууда сурамжылоо суроолору жана калктын тандоосун туура жүргүзүү абдан маанилүү роль ойногондугу белгилүү. Чакан сурамжылообуз кыргыз жарандарынын ар түрдүү категорияга таандык адамдардын арасында жүргүзүлгөн; жалпысынан, Кыргыз Республикасынын билим берүү деңгээли канааттандыраарлык деңгээлде болбогондугу аныкталса да, баары бир аз да болсо, жакшы сапаттары бар болгондугун көрө алабыз. Терс көрсөткүчтөрдүн келип чыгуусунун себептери катары коррупция маселеси жана техникалык,

педагогикалык шарттардын жетишпестигинин натыйжасында келип чыккан сапатсыз билим көйгөйлөрү аныкталды.

Калктын көбү окууга стимул берүүчү ыңгайлуу шарттарга, сапаттуу билим берүү системасына ээ болгон Европа окуу жайларын каалагандыгы биздин мамлекеттин жалпысынан башкаларга салыштырмалуу жай өнүүгүсүнүн себеби катары көрсөк болот. Анкени көп учурда таланттуу жана илимге кызыккан, билим алууга шыгы бар жаш жарандардын мекенинен узактап, чет өлкөлөрдө өз эмгегин жана салымын кошуп жүргөндүгү жалпыга маалым.

Кыргыз тилин канчалык жакшыраак билсе, адам өз өлкөсүн көбүрөөк сүйөт, аны өркүндөтүү үчүн өз салымын кошууга аракетин жумшайт; биздин изилдөө бул пикирди ырастады.

Дагы бир айта кетчү нерсе, адамдын билими канча жогору болсо, ал окутуу жана билим алуунун методдору жана эффективдүүлүгү боюнча көбүрөөк маалыматка ээ болот, ошондуктан билим берүүдө өзгөрүүлөрдү киргизүү учурунда билимдүү, окутуу жаатында тажрыйбага бай адамдын сунуштарына таянуу туурараак болот.

7.2. Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча сунуштар

Коомдун негизин түзүүчү 3 социалдык институт бар:

1. Билим;
2. Үй-бүлө;
3. Ден-соолук

Алардын ичинен билим институту адамзат коомчулугунун тагдырын белгилөөчү мааниге ээ, анкени коомду башкаруу, социалдык системанын өзүн түзүү анын ичиндеги элементтеринин руханий жана интеллектуалдык сапаттарына жараша жөнгө салынат. Бул себептен жаштарга туура билим берүү биз үчүн биринчи орунга коюлуп, келечегибизди биз түзүп жаткандыгыбызды эске алуу менен бирге болушунча аракетибиз жумшалуусун зарылчылыгы чоң.

Жарандардын Кыргызстан билим берүү системасына канааттанбагандыгы негизги себептери болуп окуу жайларындагы коррупциялык процесстердин өкүм сүрүүсү жана сапаттуу билим алууга жетиштүү шарттардын болбогондугу

аныкталгандыгы боюнча бул маселе жараткан факторлордун таасирин жокко чыгаруунун төмөндөгүдөй жолдорун сунуштайбыз:

➤ **Билим берүү башкармалыгынын туура тандалуусу**

Билим берүү министрилигин кызматчыларын тандоодо жана кызмат ордун белгилөөдө алардын педагогика, окутуу жана тарбия боюнча жогорку деңгээлде билимдүү болуусун жана белгилүү көлөмдөн аз эмес тажрыйбага ээ болуусу шарт болсун. Кандай гана максат болбосун, ага жетүү үчүн тиешелүү операцияларды уюштура турган башкы элемент керек. Бул элементтин берген буйруктарына жана кабыл алган чечимдердин майнаптуулугунан бүтүндөй түзүмдүк системанын иш багыты жана натыйжасы аныкталат. Ошондуктан максатка умтулууда жигердүү натыйжага жетүү үчүн билим берүү системасынын башында турган адамдардын сөзсүз түрдө аткарыла турган иш жөнүндө тиешелүү маалыматка, билимге ээ болуусу чечүүчү мааниге ээ; ошондой эле, ишти аткарууда көздөгөн максатка жетүү жолдорун билуу, алардын арасынан эң ыңгайлуусун жана эффективдүүсүн тандап алуу, тандалган методду колдонуу тактикасын аныктоо жана күчтү туура жумшоо маанилүү.

Мамлекеттик каражаттын туура бөлүштүрүлүүсү.

Финансылык колдоо туура жүргүзүлгөн учурда гана пайдалуу өзгөрүүлөргө алып келет. Ошол сыяктуу эле, окуу жайларды материалдык каамсыздоодо алгач пландаштыруу маанилүү. Азыркы учурда ар жыл ондоп-түзөө иш чаралары жүргүзүлүп келет, бирок ага карабастан, бала бакча, мектеп, жогорку окуу жайларынын имараттарынын жалпы абалы начар. Эмне себептен мындай болуп жатат? Акча каражаттарынын туура эмес бөлүштүрүлүсү жана түздөн-түз максатка ылайык колдонулунбагандыгы, ондоп-түзөө иштеринин сапатсыз жүрүүсү, жана мындан улам жылдан жылга имараттардын абалы оңолбостон, тескерисинче, начарлоосу, эскирүүгө учурайт. Оңдоо жүргүзүү чаралары шарттуу түрдө бир жолу *сапаттуулугу* жана *туруктуулугу күчтүү* болгон мүнөзгө ээ болгондо, окуу материалдары жана окутуу процессинде колдонулган техникалык жабдыктарга каражаттын *жеттиштүү деңгээлде* бөлүнгөндө ийгиликке жетишебиз. Абдан маанилүү нерсе - мугалимдердин айлык төлөмү аз болгондугу коррупциялык аракеттердин келип чыгышынын башкы булагы, ошондуктан мугалимдерге *аткарган эмгегине жараша жеткиликтүү айлык төлөмү* берилгенде билим берүүнүн натыйжалуулугу жогорулайт.

Кыргыз тилин өркүндөтүү

Учурда билим булактарынын кыргыз тилиндеги варианттары өтө аз, жетишсиз. Бул, биринчиден, кыргыз тилин колдонууга тоскоолдук түзөт, анкени илимий маалыматтардын көбү орусча жана англисче булактардан чогулгандыгына байланыштуу, кыргыз тилин өздөштүрүү маанилүүлүгү аз болгондугунун жыйынтыгы. Экинчиден, илимий диссертациялар жана окуу китептери көп учурда орусча болуп, ошолор аркылуу билим жана илимий тажрыйба таркатылгандыктан, кыргыз тилинде терминология байлыгы өтө аз жана бул себептен аны колдоонуу да пайдасыз болуп көрүнөт. Бул маселени чечүү үчүн көчөлөрдөгү жарнамалардын, теле жана радио берүүлөрдүн толугу менен кыргызча болуусу, бала бакчадан баштап мамиле куруу тилинин кыргыз тили болуусу шарт кылынышы керек. Ошондо гана чет тилдердин ордуна анын кыргызча маанисинин табуу муктаждыгы жаралып, бара-бара кыргыз тилин колдонуу деңгээли жогорулайт жана аны менен бирге жарандардын сөз байлыгынын илимий эмгектерде колдонуусундагы көрсөткүчү өсөт.

Колдонулган Адабият

- Abbott, A., & Silles, M. (2015). Determinants of International Student Migration. *The World Economy*.
- Baláz, V., & Williams, A. M. (2004). 'Been there, done that': international student migration and human capital transfers from the UK to Slovakia. *Population, space and place*, 10(3), 217-237.
- Findlay, A. 2002. From Brain Exchange to Brain Gain: Policy Implications for the UK of Recent Trends in Skilled Labour Migration from Developing Countries. .International Labour Office, International Migration Papers 43: Geneva.
- Held, D. (ed)(2000) A Globalizing World? Culture, Economics and Politics . Routledge: London
- King, R., & Ruiz-Gelices, E. (2003). International student migration and the European 'year abroad': effects on European identity and subsequent migration behaviour. *International Journal of Population Geography*, 9(3), 229-252.
- Labrianidis, L., & Sykas, T. (2015). Why High School Students Aspire to Emigrate: Evidence from Greece. *Journal of International Migration and Integration*, 1-24.
- Parijs, P., van 2000. The ground floor of the world: On the socio-economic consequences of linguistic globalization, *International Political Science Review* 21: 217–33
- Phillips, M. W. and Stahl, C. W. 2001. International trade in higher education services in the Asia Pacific region: trends and issues, *Asian and Pacific Migration Journal* 10: 273-301.
- Repeckiene, A., Kvedaraite, N., & Zvireliene, R. (2015). EXTERNAL AND INTERNAL MIGRATION INSIGHTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: HIGHER SCHOOL GRADUATES' ATTITUDE. *ECONOMICS AND MANAGEMENT*, (14), 603-610.
- The Academic Ranking of World Universities, 2013. Тармактан <http://www.shanghairanking.com/ru/> шилтеме аркылуу аланган (Алынган тарыхы – 06.04.2015)
- The Times Higher Education Asia University Rankings 2013. Тармактан www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings шилтеме аркылуу аланган (Алынган тарыхы – 06.04.2015)
- Tremblay, K. 2002. Student mobility between and towards OECD Countries: A Comparative Analysis. In *International Mobility of the Highly Skilled*, OECD (ed); OECD: Paris; 39-70
- UNESCO 1999. *Statistical Yearbook*. UNESCO: Paris
- Valentin, K. (2015). Transnational education and the remaking of social identity: Nepalese student migration to

- Denmark. *Identities*, 22(3), 318-332.
- Кыргыз Республикасынын Утуттук Статистикалык Комитети. Кыргызстандын Сан менен Берилиши, 2014. Тармактан <http://stat.kg/images/stories/Demography1.pdf> шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015) (National Statistics Comettee of Kyrgyz Republic. Kyrgyzstan by Numbers, 2014. Retrieved from <http://stat.kg/images/stories/Demography1.pdf> on 06.04.2015)
- Кыргыз Республикасынын Утуттук Статистикалык Комитети. Кыргызстандын Сан менен Берилиши, 2014. Тармактан <http://stat.kg/images/stories/docs/Yearbook/Education/education19.9.pdf> шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015) (National Statistics Comettee of Kyrgyz Republic. Kyrgyzstan by Numbers, 2014. Retrieved from <http://stat.kg/images/stories/docs/Yearbook/Education/education19.9.pdf> on 06.04.2015)
- Кыргыз Республикасынын Утуттук Статистикалык Комитети. Кыргыз Республикасындагы Билим Берүү жана Илим, 2012. Тармактан <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-obrazovanie-i-nauka-v-kyrgyzskoj-respublike/> шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015) (National Statistics Comettee of Kyrgyz Republic. Education and science in the Kyrgyz Republic, 2014. Retrieved from <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-obrazovanie-i-nauka-v-kyrgyzskoj-respublike/> on 06.04.2015)
- Осмонов, Ө., 2013. Эгемендүү Кыргызстандагы Билим Берүү. Тармактан http://students.com.kg/publ/taryh/ehgemend_kyrgyzstandagy_bilim_ber/3-1-0-235 шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015) (Osmonov O., 2013. Education in the Souverene Kyrgyzstan. Retrieved http://students.com.kg/publ/taryh/ehgemend_kyrgyzstandagy_bilim_ber/3-1-0-235 on 06.04.2015)
- Отчет Деятельности Счетной Палаты за 2012 год. Тармактан <http://esep.kg/wp-content/uploads/Отчет-СПКР-за-2012-год-рус.pdf> шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015) (The report of the Accounting Chamber of the Kyrgyz Republic for 2012. Retrieved <http://esep.kg/wp-content/uploads/Отчет-СПКР-за-2012-год-рус.pdf> on 06.04.2015)

Kaynaklar

- Abbott, A., & Silles, M. (2015). Determinants of International Student Migration. *The World Economy*.
- Baláz, V., & Williams, A. M. (2004). ‘Been there, done that’: international student migration and human capital transfers from the UK to Slovakia. *Population, space and place*, 10(3), 217-237.
- Findlay, A. 2002. From Brain Exchange to Brain Gain: Policy Implications for the UK of Recent Trends in Skilled Labour Migration from Developing Countries. .International Labour Office, International Migration Papers 43: Geneva.
- Held, D. (ed)(2000) A Globalizing World? Culture, Economics and Politics . Routledge: London
- King, R., & Ruiz-Gelices, E. (2003). International student migration and the European ‘year abroad’: effects on European identity and subsequent migration behaviour. *International Journal of Population Geography*, 9(3), 229-252.
- Labrianidis, L., & Sykas, T. (2015). Why High School Students Aspire to Emigrate: Evidence from Greece. *Journal of International Migration and Integration*, 1-24.
- Parijs, P., van 2000. The ground floor of the world: On the socio-economic consequences of linguistic globalization, *International Political Science Review* 21: 217–33
- Phillips, M. W. and Stahl, C. W. 2001. International trade in higher education services in the Asia Pacific region: trends and issues, *Asian and Pacific Migration Journal* 10: 273-301.
- Repeckiene, A., Kvedaraite, N., & Zvireliene, R. (2015). EXTERNAL AND INTERNAL MIGRATION INSIGHTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: HIGHER SCHOOL GRADUATES’ ATTITUDE. *ECONOMICS AND MANAGEMENT*, (14), 603-610.
- The Academic Ranking of World Universities, 2013. Тармактан <http://www.shanghairanking.com/ru/> шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015)
- The Times Higher Education Asia University Rankings 2013. Тармактан www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings шилтеме аркылуу алынган (Алынган тарыхы – 06.04.2015)
- Tremblay, K. 2002. Student mobility between and towards OECD Countries: A Comparative Analysis. In *International Mobility of the Highly Skilled*, OECD (ed); OECD: Paris; 39-70
- UNESCO 1999. *Statistical Yearbook*. UNESCO: Paris
- Valentin, K. (2015). Transnational education and the remaking of social identity: Nepalese student migration to Denmark. *Identities*, 22(3), 318-332.
- Kırgız Respublikasının Ututtuk Statistikalık Komiteti. Kırgızstandın San menen Berilişi, 2014. Tarmaktan <http://stat.kg/images/stories/Demography1.pdf> şilteме аркылуу алынган (Алынган тарихы – 06.04.2015) (National Statistics Comettee of Kyrgyz Republic. Kyrgyzstan by Numbers, 2014.

- Retrieved from <http://stat.kg/images/stories/Demography1.pdf> on 06.04.2015)
- Kırgız Respublikasının Ututtuk Statistikalık Komiteti. Kırgızstandın San menen Berilişi, 2014. Тармактан <http://stat.kg/images/stories/docs/Yearbook/Education/education19.9.pdf> şilteme arkyluu alangan (Alyngan tarıhı – 06.04.2015) (National Statistics Comettee of Kyrgyz Republic. Kyrgyzstan by Numbers, 2014. Retrieved from <http://stat.kg/images/stories/docs/Yearbook/Education/education19.9.pdf> on 06.04.2015)
- Kırgız Respublikasının Ututtuk Statistikalık Komiteti. Kırgız Respublikasındagı Bilim Berüü cana İlim, 2012. Tarmaktan <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-obrazovanie-i-nauka-v-kyrgyzskoj-respublike/> şilteme arkyluu alangan (Alyngan tarıhı – 06.04.2015) (National Statistics Comettee of Kyrgyz Republic. Education and science in the Kyrgyz Republic, 2014. Retrieved from <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-obrazovanie-i-nauka-v-kyrgyzskoj-respublike/> on 06.04.2015)
- ОсмонОВ, Ө., 2013. Egemendüü Kırgızstanda Bilim Berüü. Tarmaktan http://students.com.kg/publ/taryh/ehgemend_kyrgyzstandagy_bilim_ber/3-1-0-235 şilteme arkyluu alangan (Alyngan tarıhı – 06.04.2015) (Osmonov O., 2013. Education in the Souverene Kyrgyzstan. Retrieved http://students.com.kg/publ/taryh/ehgemend_kyrgyzstandagy_bilim_ber/3-1-0-235 on 06.04.2015)
- Otçet deyatelnosti Şçetnoy Palatı za 2012 god. Tarmaktan <http://esep.kg/wp-content/uploads/Отчет-СПКР-за-2012-год-р-у-с.pdf> şilteme arkyluu alangan (Alyngan tarıhı – 06.04.2015)) (The report of the Accounting Chamber of the Kyrgyz Republic for 2012. Retrieved <http://esep.kg/wp-content/uploads/Отчет-СПКР-за-2012-год-р-у-с.pdf> on 06.04.2015)